

A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei

Frivaldszky János politológus és jogfilozófus, jelenleg a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Jogbölcseleti Tanszékének tanszékvezető egyetemi docense, a kortárs (jog)filozófia világának megkerülhetetlen alakja. Fiatal kora ellenére gazdag és tartalmas tudományos munkássággal bír. Frivaldszky műveinek legnagyobb erénye, hogy hidat törekszik építeni az elmélet és a gyakorlat világa között. Vallja, hogy csak a klasszikus természetjog képes arra, hogy ezt a feladatot ellássa. Számára nyilvánvaló, hogy a jogfilozófia a jogéletért van, s hogy a jogfilozófia hiánya a tételes jogra is rányomja a bélyegét. Összességében Frivaldszky a „gyakorlati filozófia természetjogi útját járja”.

A szerző legújabb műve, *A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei*¹ nem úttörő jellegű, de csak azért nem, mert korábbi könyveivel² már megkezdte azt az utat, melynek nyomvonalait a legújabb munkájában most tovább tisztázza és szélesíti. Legnagyobb betekintést azonban Frivaldszky gondolatiságába mégis talán ez a könyv enged, hiszen e munkában a szerző szavaival élve „a jogfilozófia visszanyeri hagyományos, természetjogi értelmét és tartalmát, ezáltal olyan alapvető jogi fogalmak, kérdések és intézmények kerülhetnek kifejtésre benne, amelyekről a kortárs jogelméleti gondolkodás már-már lemondott.”

A könyv tizennégy hosszabb-rövidebb fejezetből áll. Mindegyik egy önmagában kerek egésznek képez, s nagy valószínűséggel találkozhatott is néhányal az olvasó folyóiratokban vagy konferencia-kiadványokban. Az egyes tanulmányok valóban reprezentálják a jogfilozófia legfontosabb kérdéseit – így külön fejezetben foglalkozik többek között azzal, hogy mi a jog, a jogtudomány és a jogi érvelés, a legalapvetőbb emberi jogok jogfilozófiai megalapozásával, a jog és erkölcs viszonyával –, továbbá külön csoport képezhető a témák számbavételénél a jogpozitivizmus emblematisztikus képviselőinek – Jhering, Kelsen és Hart – kritikáiból. Az egyes fejezetek közötti kötőszöveget a klasszikus természetjogi talapzaton álló jogfelfogása képezi, mely minden részletében fokozatosan tárul az olvasó elé.

Bár az egyes fejezetek önmagukban is érthetőek és élvezhetőek, mindazonáltal a témák sorrendjének felépítése nem esetleges, valójában logikai egyfajta szükségszerűséget követ, illetve értékpreferenciát tükröz. Így a jog fogalmának a klasszikusok nyomán történő meghatározása után, olyan kiemelkedően fontos kérdéseket válaszol meg a természetjogi filozófia felfogásán keresztül, mint élethez és emberi méltósághoz való jog, vagy a házasság, család intézménye, és csak ezt követően foglalkozik a jog, jogosultság, erőszak definiálása Jhering cáfolatán keresztül. Ahogy a szerző sorra veszi a további kritikus kérdéseket³, úgy ismeri meg mind jobban és teszi magáévá az olvasó a gondolatiságát.

Tekintettel arra, hogy a mű tizennégy önálló – egyaránt fontos – fejezetet tartalmaz, és a szerző számos kérdést és témát érint, ezáltal ezeknek egyenként való ismertetése és értékelése szétfeszítené e írás terjedelmi korlátait, így e sorok írója arra vállalkozik, hogy megragadja azt a gondolatiságot mely a könyv magvát képezi és amelyet minden fejezet sugároz magából és kicsit részletesebben azon kérdésekkel foglalkozzon melyeket a legkritikusabbnak érez

---

¹ Frivaldszky János: *A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei*. Szent István Társulat, Budapest, 2011. 289 o.

² Korábban megjelent könyvei: *Természetjog, eszmetörténet* (2001), *Klasszikus természetjog és jogfilozófia* (2007), *Természetjog és emberi jogok* (2010)

³ Itt olyan elméleti és gyakorlati kérdéseket feszeget, mint: az emberi jogok természetjogi megalapozása, természet (ember természet), „dolgok” természetének jogfilozófia megközelítése, természetjog és jogszociológia kérdése, a jog és erkölcs viszonya, a jog a horizontális, személyközi viszonyokban, Kelsen és Hart kritikája, a demokratikus kormányzat és jogalkotás természetjogi kötöttsége, illetve a szubszidiaritás jogfilozófia megközelítése

manapság. E sorok írója azzal sem áltatja magát, hogy ez tökéletesen sikerülni fog, azonban legalább kontúrjaiban igyekszik kirajzolni a leglényegesebb mondanivalót.

Frivaldszky a jog létét a társadalom léteéhez köti, amely független attól, hogy szervezettségében eléri-e az állam szintjét vagy sem. Az állami kényszer ugyan többnyire szükséges fogalmi elem a jog meghatározásához, ám nem ez adja a kötelező erejét, a jog érvényessége nem innét fakad. A jog normativitását a klasszikusok számára a személyközi-közösségi viszonyok belső igazságossági struktúrája adja. Ez egy olyan objektíven igazságosnak tekinthető belső elrendezettség, melyből gyakorlati jogi elvek következnek és melyet a pozitív jognak figyelembe kell vennie. A „dolgok” így vett természetében egy jog akkor válik megadandóvá, mikor a jogviszonyban az igazságossági egyensúly valamely irányba eltolódik, következésképp helyreállítást igényel. A dolgok természetét megismerni a jogfilozófia feladata, még akkor is, ha teljes egészében azt nem lehet, és nem is adja a szabályoknak egy olyan zárt piramisát, mely hiánytalanul kielégít minden emberi szabályozási igényt. Viszont levezethetőek belőle olyan kógens egyszerű szabályok melyek feltétlen érvényesülést kívánnak, és olyan gyakorlati elvek, melyek a pozitív jogot áthatva azok hatékonyságát növelik. Annál is inkább, mert ha a pozitív jog ezen elvekkel szembe helyezkedik, akkor hatékonyságát, esetleg érvényességét, így jogi jellegét kérdőjelezi meg. Az igazságosságnak tehát joghoz rendelt fogalma van, ami objektív és eltér a szubjektív igazságosságérzetre alapított igénybejelentésektől, mellyel a hétköznapokban sokan hajlamosak a jogot összekeverni.

Az igazságkeresés módszere a klasszikusoknál a dialektikus logikában rejlik. A valóság feltárása dialektikus viták útján, mindvégig a „valószínűleg igaz” terepén mozogva. A valószínűleg igaz területét az emberi természet határolja be, amiből néhány alapvető jog és intézmény közvetlenül is fakad. Ezek azonban a szélső határokat adják, amelyeken belül a dialektikus érvelés útján minden jogi kérdést rendezni lehet a dolgok belső logikája mentén. A dialektikus érveléshez szükségesek széles körben osztott kiindulópontok (endoxa), ezek kézenfekvő módon az emberi jogok lehetnének.

Ami miatt az emberi jogok bizonytalan kiinduló pontok, annak az az oka, hogy újabban egyes jogok olyan jelentéstartalommal bírnak (pl. homoszexuális párok házassága, abortuszhoz való jog), melyek az emberi természet lényegével ellentétesek. Ennek történeti okai vannak és az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatáig nyúlnak vissza. Lévéen a megalkotásakor egyetértés mutatkozott a Nyilatkozat tartalmában, de nem a jogok filozófiai bázisát illetően. Egyrészt hiányzott az a teoretikus alap, melyet minden náció elfogad, másrészt a szöveg alkotói eleve másodlagosnak gondolták a kérdést addig, míg a jogok tartalmát illetően konszenzus van. Nem gondolták, hogy teoretikus támasztékkal jobban érvényesülnének a jogok, mint nélküle. Tekintettel a megalkotás körülményeire, a nagy világégés szörnyű tapasztalataira mely összehúzta a közösséget, ez akkoriban még igaz is lehetett. A helyes teoretikus-rationális alap a klasszikus természetjogi felfogásból a filozófia antropológia, az emberi természet. Jacques Maritain is, aki a Nyilatkozat megfogalmazásában részt vett, keresztény természetjogi alapon közelítette meg az emberi jogokat, s biztos volt abban is, hogy végül csak egy ilyen megalapozás fog érvényt nyerni. Biztos volt abban, hogy az emberi természetben működnek olyan alapvető hajlamok, amelyeket követve minden ember erre az eredményre jut. Mivel a jogok tartalmát illetően konszenzus volt – és az alkotók úgy hitték, ez mindig így is marad – az elméleti megalapozás elmaradt. A megismerés másik útja ugyanakkor az emberi természet megértése a ratio alapján és ezekből való normakeletkeztetés. Ezzel az ember megismerheti a természeti törvénnyel kapcsolatos helyes tudást, mely az emberi jogok örök támasztékaul szolgálhatna. A konszenzus hiányában, a pusztán hajlamokra alapozott emberi jogok, kellő teoretikus megalapozás nélkül kiszolgáltatottá váltak, önkényesen értelmezhetővé és vég nélkül szaporíthatóvá, és akár az

eredetihez képest ellentétes tartalmat kaphatnak. Posztmodern világunkban már-már mindent természetesnek tekintünk, ami létezik, holott nem minden hajlam az.

A Nyilatkozat alkotói megelégedtek a jogok deklarációjával és hitték, hogy a tartalmát tekintve a konszenzus fennmarad, s elegendőnek találták a „veleszületett” jelző több esetben való használatát, amivel utalnak ugyan arra, hogy érvényességük magasabb forrásból való mint a pozitív jog, azonban a nemzetekre bízta ennek igazolását. Ahogy Frivaldszky írja, az emberi jogok emberi természet nélkül voltaképpen nem „emberiek” és nem is „jogok”, ezért az emberi jogok tényleges érvényesüléséhez biztosítani kell a klasszikus természetjog által értett támaszt, hiszen korunk értékválságában erre nagy szükség van. Ez a mindenkit foglalkoztató kérdéskör (méhmagzat jogi státusza) központi szerepet kap a második fejezetben. A könyv ezen részére kifejezetten igaz, hogy a szerző képes a jogélet mindennapi problémáinak feloldására a (klasszikus természetjogi) jogfilozófiai gondolkodás útján. Noha a válasz a jelen állapotokkal éppen ellentétes: a méhmagzat jogalany, hiszen ember! Érdemes kicsit időzni azon gondolatmeneten, ami alapján erre a következtetésre lehet jutni.

A jogalanyisághoz való jog – mint „jog az alapvető jogokra” – a jogi értelemben vett emberi személyek objektív méltóságából közvetlenül fakad. Az emberi élethez és méltósághoz való jog mellett, ez egy olyan esszenciális tartalom, amely nélkül nem beszélhetünk jogi értelemben emberi személyről. Amennyiben a pozitív jog ezen minimális tartalmakat sem biztosítja, úgy az emberi természettel ellentétes és ezáltal „jogtalan jogalkotást” hajt végre. Egy ilyen aktus a klasszikus természetjogi felfogásból nem is érvényes.

Mindaddig nem részesülhet a méhmagzat az őt megillető védelemben, míg a jogrendszer jogalanyiságát, emberi mivoltát nem ismeri el. A méhmagzat jogi státusát illetően egy pandektisztikából származó hibás – vagy meghaladott – szemlélet is közrejátszik, amely a tételes jogban és már az AB első „abortusz-határozatában” is kiolvasható: a pandektisztikában a személy a jogalany, aki jogoknak és kötelezettségeknek címzettje lehet. Azaz a jogalanyiság és a jogképeség fogalma egy kategóriát jelent, holott utóbbi egy státusz, melynek tartalmát a jogalkotó tölti ki, míg előbbi már minimális tartalommal is bír, mely az ember ontológiai valóságából fakad, így a jogalkotót is köti. A jogalanyiságból feltétlen és teljes, illetve belőle fakad a jogképeség, az a jog, hogy a személy jogok és kötelezettségek címzettje lehet. A jogképeséget a jogalkotó korlátozhatja, úgy hogy az ember természetes alanyi jogosultságait nem sérti, de a jogalanyiságot nem. Ezen a logikai úton a méhmagzat feltételes jogképesége nehezen tartható és értelmezhető. Például a méhmagzat öröklése esetén nem a jogképeség feltételeessége, hanem a szerzőképeség feltételeessége a valós helyzet, hiszen az egyetlen kritérium, hogy az örökös élje túl az örökhagyót, és mindegy hogy születése után halt meg, vagy méhmagzat korban volt az örökös, a végeredmény ugyanaz.

Az emberi élethez való jog nem egy külvilág számára észlelhető és ember által (önkéntesen) kitüntetett ponttól kezdődik. A „veleszületett” jelző helyes értelme, hogy fogantatástól emberi minőségénél fogva megilleti a személyeket az élethez való jog. A közfelfogás számára sem érthető, hogy mitől lesz valaki születése után mondjuk egy órával „emberibb”, mint születése előtt egy órával volt. Az emberi objektív méltóságfogalom ilyen megkülönböztetést nem enged a személyek között.

Mindennél fogva az Alkotmánybíróság abortuszhatározatai és a vonatkozó törvényi szabályozás nem tesz eleget a klasszikus természetjog által tartalommal feltöltött élethez és emberi méltósághoz való jognak a méhmagzat esetében. Ha a méhmagzatot a tételes jog embernek ismerné el, annak nagyon jelentős hatásai lennének: pl. a méhmagzati korban lévő emberi élethez való jogaival csak az anya élethez való joga állhatna szemben. Az új

Alaptörvény e tekintetben nem hozott előrelépés, s csak a jelen állapot egyértelmű konzerválására alkalmas.⁴

A méhmagzat jogi státusának kérdésénél is „hétköznapi” témát taglal a könyv harmadik fejezete midőn védelem alá veszi a természetjog alapvető intézményeit: a házasságot és a családot. Manapság egyre többet hallani az élettársak igénybejelentését a házastársakat megillető jogosultságokra, illetőleg a homoszexuális párok azon követelését, hogy kapcsolatukat házasságként ismerjék el. Mivel egyik sem egyenrangú a házasság intézményével – előbbinél hiányzik a végleges elhatározáson alapuló komoly akaratközösség, míg utóbbinál a család társadalmi funkciói – ezen jogok megadása szükségképpen a család és a házasság intézményét rontanák le. Az, hogy manapság ezen igénybejelentések jogi erőt kívánóan megjelentek, nagyban betudható az alapvető emberi jogok elméleti megalapozása hiányának (csakúgy, mint az „abortuszhoz való jog” esetében).

A házasság és a család szorosan összefügg, a család házasságon alapul, és sajátos belső „alkotmánnyal” bír. Nem lehet eltúlozni a család szerepét – olyan mintákat szolgáltat, melyek az egész társadalomba beépülnek: bizalom, közösségi összetartozásból fakadó igazságosság, szolidaritás. A család egyúttal egy – emberi természetből fakadó – természetes képződmény, mely szeretetkapcsolatokon nyugszik. Az állam egyetlen feladata, hogy felismerje belső normativitását és a pozitív eszközével védje azt. Az állam tehát nem kreál, hanem elismer és véd. Korunk posztmodern emberét intézményellenesség jellemzi, ezért a házasságot alternatív megoldással helyettesíteni próbálja. Tart a házassággal járó elkötelezettségtől, ám a jogosultságokat követeli. Ugyan hogyan tehetné az állam, hogy megadja ezeket, ha hiányzik a végleges elhatározáson alapuló komoly szándék, a felelősségvállalás, a jogot felhívó akarat, azaz pont az, amely alapján az állam felismerhetné a családot. Ha a jog egyenlőséget tenne az élettársak tartósságot nem vállaló kapcsolata és házasság között, utóbbi lényegét vesztené. Az azonos nemű élettársak esetében a helyzet fordított: részükről meglenne a jogot felhívó akarat, ám nem házasodhatnak. A homoszexuális kapcsolatokkal az alapvető probléma, hogy strukturálisan nem képesek betölteni a család funkciót. A nemi szerepek különbözősége egyszerre jelentkezik biológia, pszichológiai és szociális alapon. Ezek bár egyszerre gazdagítják egymást, a nemi jellegek különbözősége adja azt, amit szülői szerepnek nevezünk. Mindazonáltal a gyereknemzés lehetősége is kizárt, mely a család szintén immanens funkciója. Ezek alapján az azonos nemű párok kapcsolata jog számára irreleváns, szexuális magánkapcsolatuk fogalmilag a házassággal egyenértékű nem lehet. E szempontból a házasság intézménye csak szexuális irányultságukat tenné publikussá, mikor ezt mindenki magánügyeként tartja számon.

A marxista ideológia a családban az első osztályellentét manifesztálódását látta: a női nemnek a férfi általi elnyomását a házasság intézményé által. Úgy tartja, hogy a család a társadalmi elnyomás legveszélyesebb eszköze, hisz a szeretet és szolidaritás álcájába bújva ivódik az egyénbe és reprodukálja magát a társadalom számos intézményében. A genderfeminizmus nagymértékben táplálkozik az imént sommásan ismertetett marxi elméletből. A genderfeministák tagadják a nemek természeti különbözőségét: a férfi és nő szerintük egy társadalmi konstrukció, amely „öntőformákat” alkot a férfiu és a női szerepről és belekényszeríti az embereket. Szerintük a nemi különbözőség egyenlőtlenséget és ezzel elnyomást eredményez. Támadásuk célkeresztjében azért a család került, mert ez tartja fenn a

---

⁴ „Az emberi méltóság sérthetetlen. Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét fogantatástól kezdve védelem illeti meg.” A szövegből azonban tisztán kiténik, hogy a méhmagzat nem ember. Kiemelten fontos közjogi jogtárgy, mivel az emberi életet „hordozza”, de ő maga (még) nem az, és nem is jogalany. Az objektív intézményvédelem most még erősnek mondható ugyan, azonban elképzelhető hogy a tudomány és technika adott állapotában már az embernek nem lesz olyan kiemelkedően fontos a magzat, ily módon a védelem szintje is óhatatlanul lazulni fog, amely súlyosan jogtalan (természetjog ellenes) állapotot eredményezhet.

gender rendszert. A nő tehát nem azért „anya” – nézetük szerint –, mert az akar lenni, hanem azért mert „belesocializálják”. A klasszikus természetjog filozófiai antropológiai szemlélete azonban rámutat, hogy a család és a házasság az ember társas-lény mivoltából fakad, amely a többi ember felé megnyilvánuló szeretet-tápláló érzelmeinek elsődleges „terepe”. A nő, nem azért „anya”, mert a társadalom ebbe a szerepbe kényszeríti, hanem azért, mert „anya” akar lenni, mert gyermeke van. Hiába próbálja a genderfeminista irányzat a nemeket eltörölni, a család intézményét feloldani, az emberi természet ellen nem hadakozhat.

A szerző érezhetően szívében viseli a család és a házasság intézményét és üdvözi az Alaptörvény⁵ által prognosztizálható változásokat.⁶ Ennek fényében különösen érdekesek a közelmúlt eseményei, midőn az AB az új családvédelmi törvény családfogalmát túl megszorítónak találta, lévén azt tulajdonképpen a házasságra és az „egyszülős” családokra tartotta fenn. Frivaldszky nézetei a családról megosztóak: következetesen kitart amellett, hogy a család fogalma szükségképpen összefonódik a házasságéval, ezért a család fogalmából kirekednek a különmemű élettársak, még ha közös gyermekük is van és a homoszexuális párkapcsolatok. Frivaldszky nézeteivel akár lehet is azonosulni, mert minden jóérezésű ember a családot abban az ideáltipikus állapotban szeretné látni, melyet a szerző érzékeltet. Ám a társadalmi valóság nem ez. Hiszem, hogy a jognak van alakító szerepe és még azt is elfogadom, hogy ez a természeti törvények megismerésén keresztül történhet. Frivaldszky jól ismerte fel, hogy a család az államtól független szeretetkapcsolat, a társadalom alapsejtje, melyet védeni kell és nem kreálni. Mivel az ember társas lény, család mindig lesz, és mindig védelemre szorul, de család ott is lehet ahol nincsen házasság, még akkor is, ha nem a legkívánatosabb formájában. El kell fogadnunk korunk intézményellenességét, hogy család ott is létezhet, ahol nincs házasság. A házasság sem konstruálja a családot, csupán a jogot felhívó akarat a felek által a külvilág számára kinyilatkoztatik. A család „faktikusan” is létre tud jönni, ahol a jogot felhívó akarat ráutaló magatartással is megtehető: pl. a felek több éven keresztül ténylegesen és hűségesen élnek együtt, vagy gyermeket vállalnak. Miért részesüljön kisebb védelemben az az egy éves gyermek, melynek szülei házasságban, mint az akinek szülei ténylegesen mondjuk öt éve együtt laknak közös háztartásban önmagában azért mert nem kötöttek házasságot? A jognak mind a kettőben fel kell ismernie a családot, minthogy szeretetkapcsolaton alapszik, és nem lehet olyan paternalista, hogy házasságra kényszeríti őket. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy az állam felismeri a családot és nem konstruálja. Ha a család és házasság fogalmát ily mereven összeköti, és a nyilvánvaló szeretetkapcsolatokra se helyezi ki a védelmet – ezáltal különbséget tesz házasságon belüli és házasságon kívüli gyermekek védelme között – azáltal a konstruálás látszatát kelti. Az üdvöztető tehát szerintem egy kompromisszumos megoldás lenne, melyben a házasság megőrzi kiemelt szerepét, de a jog elismeri azon szeretetközösségeket is melyek ténylegesen fennállnak.

A klasszikus természetjog kiindulópontja az emberi természet, aminek vizsgálatában a filozófiai antropológia játszik döntő szerepet. Az emberi természet célra tartó, létezik egy olyan állapota, melyben kiteljesedhet, melyet helyesnek, egészségesnek érez. Ám az emberi természet nem közvetlenül megismerhető, helyes kutatómunka szükséges hozzá, ám ekkor sem lehet teljes, vagy végleges módon feltárni. Az ember alkotta törvényeknek az emberi természet belső struktúrájának, normativitásának kell megfelelni, hiszen csak így lehet

---

⁵ Alaptörvény L) cikk

1) Magyarország védi a házasság intézményét, mint férfi és nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot, mint a nemzet fennmaradásának alapját.

(2) Magyarország támogatja a gyermekvállalást.

(3) A családok védelmét sarkalatos törvény szabályozza.

⁶ Frivaldszky János: Szempontok a családvédelmi törvény értékeléséhez. *Iustum – Aequum – Salutare*, VIII. évf. (2012) 2. sz. 57–69. o.

(természet)jogi értelemben jog (érvényes, kötelező). Az emberi lét valóságának tehát van egy olyan belső normativitása, melyet a természetjognak le kell képezni. Ha a jogalkotó a természeti lényeket figyelmen kívül hagyó pozitív jogot alkot, akkor egy értelem nélküli állapot állna elő, például a hadsereget úgy szabályozni, hogy a „harcosnak nem kell harcolnia”. A harcos lényege a harc. A természetjog megadja az emberi természet immanens normativitását, ami kereteket ad a pozitív jog számára. Ugyanakkor a jogalkotó nem lehet tekintet nélkül a szabályozásban az emberi lét belső törvényszerűségeire.

A klasszikus természetjog bázisául tehát csak az ember filozófia antropológiai és közösségi-társadalmi vizsgálata szolgálhat. Elveti azokat a nézeteket, melyek falat emelnek a „Sein” és „Sollen” között. Hadra száll a szerző a modern természetjogi felfogás természetet matematikai, geometriai, mechanikai analógiával történő leírásaival szemben. Elveti a posztmodern kor metafizika-ellenességét, mely úgy gondolja, hogy a dolgoknak már egyáltalán nincsen természete, ontológiai lényege. Ez egy olyan folyamat, melyben a személyiség fokozatosan megszűnik. A személyből individuum, majd egyed és később már csak az sem, pusztán egyfajta „beszámítási pont” marad.

A jog érvényessége tehát az ember természetén alapul, ami korlát a jogalkotói szabadság előtt. Ám ugyancsak korlátot képez a „dolgok” általában vett természete, amelynek része az ember természete is. Ebben a tágabb kontextusban feltételezhető, hogy a „dolgoknak” megvan a maga zárt, koherens rendszere, amelyet a jogalkotónak csupán fel kell ismernie és leképeznie a pozitív jogba. A valós helyzet azonban nem ez. Nem lehet egy természetjogi kódexet alkotni. A dolog természete csupán rendezési elemekkel szolgál és nem magával a renddel. Az ember ráadásul nem csak természeti elemekkel, hanem azok közötti hierarchiával is rendelkezik. Az ember természete szerint erkölcsös-okos-társas lény, ám uralkodnia kell ösztönein. Nem minden társadalmilag regisztrálható magatartása támogatható. A dolog természete számos egymástól jelentősen különböző viszony és a dolog természetét jelenti a technikaitól a tisztán erkölcsiig. Ezek ellentétbe kerülhetnek és értékelni kell őket. Ha a dolog természetét a jogalkotó figyelmen kívül hagyja, akkor hatékonytalansággal kell számolnia. Társadalmi torzulásokat okozhat az értékrendbe, és hosszabb idő elteltével a társadalmi rend felbomlása is fenyegető veszély. A legsúlyosabb az, ha az emberi természet leglényegibb önazonosságát jelentő elveit hagyják figyelmen kívül: ez nem jog, nem törvény és erkölcsi köteleesség ellenszegülni.

Léteznek olyan emberi célok, melyek csak közösségben tudnak megvalósulni, s ezek között vannak olyan melyek kifejezetten a politikai társadalom létét igénylik. Ily módon az állam célja is az ember természetéből fakad. A politikai hatalom a közjót biztosítja, amely végső soron az egyes személyek javát biztosítja. A pozitív jogok kötelező ereje a természeti törvényekben kifejezést nyert emberi természet objektív jellegén nyugszik. Annyival több azonban, hogy kényszerítő erő áll mögötte. A természeti törvényeknek megfelelő pozitív jog és szerződések esetén mindenkinek azt kell, hogy megadja a „Másiknak”, ami őt megilleti.

A jogállamiság elve azt fejezi ki elsősorban, hogy a törvényt mindenkinek be kell tartani. A törvény természeténél fogva zsinórmértéket jelent a jogalanyok számára magatartásuk koordinálásban. A törvény felett is van jog, egy részük pozitívizálódott az alkotmányokba (alapvető emberi jogok). A jogállamban is születnek igazságtalannak tűnő törvények, azonban bizalommal kell lenni a jogbiztonság követelménye miatt. Ugyanis nagyobb veszélyt jelent a zsinórmérték abszolút eltűnése. Az ember alkotta törvény csak akkor nem jog, ha nyilvánvalóan ellentmond a természetjognak (alapvető emberi jogoknak vagy természetes erkölcsi törvényeknek).

Korunk demokratikus politikai rendszere Locke koncepciója nyomán egyfajta megbízási szerződés logikájából indul ki, ahol a kormány, mint megbízott a közjó érdekében jár el. A kapcsolat központi eleme a bizalom. Ez jelentkezik egyrészt a választópolgárok és a képviselők, másrészt a kormány és a parlament között. Ha a kormány minimálisan sem tesz

eleget létokának, a közjó szolgálatának, sőt ha az alapvető jogokat nyilvánvalóan lábbal tiporja, akkor fogalmilag nem is minősül kormányának, csupán egy erőszakszervezetnek. Ez feljogosít az ellenállásra, ám maga az ellenállás sem lehet természetjog ellenes. Nem az erőszak a megfelelő eszköz. Különböző cselekvési helyzetek állhatnak elő. Ha a pozitív jog pusztán igazságtalannak tűnik, vagy a felhatalmazást túllépése történt, de nem ütközik nyilvánvalóan a természetjogba, akkor az ellenállás maximuma a nyilvánosság és a rendelkezésre álló jogorvoslatok kihasználása (demokrácia lévén ilyennek lennie kell). Azonban ez nem csak joga, hanem kötelezettsége is az embereknek, máskülönben a passzivitás azt a látszatot kelti a kormányzat számára, hogy a diktatórikus elemeket erősítheti. Ha azonban a pozitív jog egyértelműen sérti a természetjogot, az nem is jog. Így alkalmazása megtagadható: ez a passzív ellenállás formája és akár a hátrányos következményeket is vállalni kell. Aktív, fegyveres ellenállás demokráciában fel sem merülhet, mert akkor diktatúráról beszélünk.

A szerző a passzív ellenállás kapcsán később leszögezi, hogy alkotmányos szinten lehetővé kell tenni az alapvető emberi jogokat nyilvánvaló és súlyosan sértő pozitív joggal szemben a lelkiismereti kifogás alanyi jogát. Ez azt jelenti például, hogy az orvost nem lehet abortusz végrehajtására kötelezni, s nem lehet szankcionálni sem. Ez egy igen ingoványos terep, még akkor is, ha a szerző nem a jogalanyok szubjektív igazságérzetére bízta, mely jogalkotási termék természetjog-ellenes és melyik nem, hanem a (természet)jogász tudományos munkára. Nem sérül-e potenciálisan ezzel a jogállamiság talán legfontosabb biztosítója, a jogbiztonság, nem veszíti-e el a demokrácia a zsinórmértéket, ha a jogalkalmazók lelkiismeretére bizzuk a pozitív jog betartását. Hangsúlyosan demokráciáról van szó, és nem diktatúráról, ahol az állam erőszakszervezetté válása még az aktív ellenállást is legitimizálhatja természetjogi alapon.

A fenti mondat az ún. aranyszabály lényegét fejezi ki, mely átvezet a horizontális személyközi viszonyok témakörébe. A szerző úgy gondolja, hogy a kötelmi jogot újra kellene gondolni a jogviszony belső természete által. A synallagma lényege nem a konszenzusban rejlik. Mindegy, hogy a felek akarata vagy jogsértés hozza létre a vagyoneletlódást, a fontos, hogy legyen causa, azaz a dolog természetéből fakadó jogalap, ez fejezi ki, hogy a felek között létrejövő viszony a dolog természetéből fogva strukturált és a kiigazító igazság szerint kell az egyensúlyt (újra) létrehozni. A jogviszonyokban a közvetett tárgyak összevetése a döntő, ez biztosítja a kölcsönös igazságosság meglétét. Ha a kölcsönös igazságosság elve a horizontális viszonyokban kifejezést nem nyer, abból komoly gazdasági és társadalmi problémák adódhatnak. A szerző utal rá, hogy talán ennek is betudható a globális gazdasági válság. A kölcsönös igazságosság elvét leginkább a spekulatív pénzügyi ügyletek veszélyeztetik. Hiszen ma már nem az adásvételi szerződés a dolgok egyenértékűségére a mintaügylet. Szemléletes példával élve, ha valaki ma autót akar venni egy kereskedésben, akkor az esetek többségében egy bonyolult – matematikusok által kitalált – pénzügyi hitelkonstrukciót vesz (pl. lízingügyletek). Ha a piac ilyen torz módon működik, ott a közjó vezérelte államnak be kell avatkoznia a kölcsönös igazságosság helyreállítása végett.

A kötelmi jog megújításában szintén fontos szerepet játszhat a fent idézett aranyszabály általános szintre emelése. Ez a követelmény most is kifejezést nyer egy-egy intézményben (így culpa in contrahendo, megbízás nélküli ügyvitel, utaló magatartás, együttműködési kötelezettség stb.), ám a polgári jog általános mércéje még ez alatt van. Az elvárhatósági mérce, amely tipikus élethelyzetben a legtöbb ember által tanúsított magatartást várja, kevesebb, mint az aranyszabály kritériuma, amely adott esetben nagyobb aktivitást követel a jogalanyoktól. Elképzelhető, hogy az egyén többet vár el magától, mint amit az emberek általában megtennének. Saját helyzete tekintetében ugyanis mindenki a legnagyobb körültekintéssel jár el, ezt a szintet követeli meg az aranyszabály.

E recenzió nem tárt fel minden továbbgondolásra érdemes témát, melyet a mű érint, csupán azokat, melyek a mindennapi (gyakorlati) élet legnagyobb jelentőségű kérdéseit adják manapság. Frivaldszky János klasszikus természetjogi filozófia örökségén következetesen végigvitt és határozott válaszokat ad. A jogfilozófiai alapvető kérdései és elemei című könyv kétségen kívül értéket képvisel, melyre válságokkal sújtott korunknak szüksége van. A könyvet olvasva könnyű az író gondolatait az embernek magára öltetni és azonosulni vele, azonban legalább ilyen hasznos téziseivel vitába bocsátkozni. Hiszen olyan kérdésekkel foglalkozik, melyek mindenkit érinthetnek, de legalább foglalkoztatnak. A méhmagzat jogi helyzete, a család és házasság kérdése kifejezett olyan témakör mely jelentősen megosztja a társadalmat. A mű legnagyobb erénye, hogy sikeresen képez hidat az elméleti jogtudomány és a gyakorlati kérdések között, bizonyítva a jogfilozófia képes kereteket adni olyan kérdések megvitatására, melyekről már - már a kortárs jogelméleti gondolkodás lemondott. A könyv mindenkinek ajánlható, aki egy kis fogékonyságot mutat a (jog)filozófia iránt. Megfogalmazása választékos és érthető, ám komplex gondolatisága miatt előfordulhat, hogy egy-egy hosszabb bekezdésnek még egyszer nekilát az olvasó.